

Az irodalomtörténetírás legújabb irányjai.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti-, Nyelvi- és Történettudományi Szakosztályának 1934. február 8-i szakülésén.

Amidőn az irodalomtörténetírás mai irányainak ismertetésére vállalkoztam, kettős cél lebegett előttem. Először is meg akartam ismertetni az erdélyi magyar tudományosság kevés számú, de lelkes és kitartó szakkutatóit azokkal a módszerekkel és tudományos eredményekkel, amelyek ma a nagy nyugati népeknél divatosak. Másrészt céloomul tűztem ki az alant vázolandó irodalomszemlélési módok magyar híveinek arra a munkásságára és célkitűzéseire rámutatni, amelyek az erdélyi magyarság mai zárt politikai és kulturális helyzetében vagy egyáltalában nem jutnak el hozzánk, vagy csak nagyon gyéren és meghamisított formában. Az irodalomtudomány nyugati és magyar eredményeit, csak a legfontosabb jelenségekre utalva, röviden felvázolni egymagában véve is nehéz és sokirányú körületekintést igénylő feladat. De ha valahol, úgy Erdélyben nagy szükség van erre, ahol irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozni, vagy bármilyen irányú és felfogású szakmunkát magyar nyelven végezni valóban hősies dolog.

Tanulmányom nem szándékozik kitérni az utolsó negyedszázad összes irodalomtörténeti irányaira és kutató módszereire. A művek és irányok nagy tömegéből csupán azokat tárgyalom és emelem ki, amelyek a huszadik század folyamán születtek meg vagy tettek szert különösebb jelentőségre. Közülök nem egy a mult század utolsó felének tudományos felfogásában gyökerezik és talán nem is látszik első pillanatra újnak. Az ősi közmondás, hogy nincs semmi új a nap alatt, áll az irodalomtudományra is. A legutolsó évtizedek nem egyszer új cégtábla alatt régi és elfelejtett módszereket, szemléleti módokat hoztak divatba, alkalmazták korunk élet- és világszemléletéhez. Teljességre nem törekedtem. Csupán a jellemző, a magyar szempontból is hasznosítható irodalomtörténeti felfogások vezérszempontjaira kívántam rámutatni. Fejtegetéseimben főként két nagyobb munkára támaszkodom: elsősorban a Mahrholtz összefoglaló könyvére¹, másodsorban a Van Tieghem hasonló tárgyú francia nyelvű művére.² A háború utáni magyar szakirodalom nagyon sok kitűnő részlettanulmánnyal rendelkezik, de ezek (doktori értekezések, iskolai értesítők, vidéki szakfolyóiratok, Erdélyből

¹ *Literargeschichte und Literatur-Wissenschaft*. Leipzig, 1932. — ² *Tendances Nouvelles en Histoire Littéraire*. Paris, 1930.

kitiltott magyar lapok) számunkra majdnem teljesen hozzáférhetetlenek. Mindezek mellett azonban hiányzik még az az egységesen átgondolt, nagyvonalú tudományos munka, amely az utolsó negyedszázad irodalomtudományának külföldi és magyar kutatási irányait, módszereit és eredményeit összefoglalva, mintegy kézikönyvül szolgálna a magyar irodalomtudomány minden egyes munkásának.

Mielőtt a legfontosabb irodalomtudományi szemlélési módok ismertetésére térnék át, legyen szabad még néhány megjegyzést tennem. Az irodalomtörténet állandóan új szempontokkal bővül, egyik irány a másikat váltja fel. A magyar tudományos viszonyok kis terjedelmű, szűk voltából magyarázható, hogy ezek az irányok sokszor úgy váltották fel egymást, hogy termékenyítő hatását az egyik el sem tudta végezni, mert már a másik irány, a divatosabb, a kor szellemének megfelelőbb, vagy az azt csupán kiszolgáló vette át a vezető szerepet. A külföldi, különösen a német irodalomtörténet óriási előnye épen a nyelv hatalmas és egyetemes voltánál fogva ezzel szemben az, hogy mindeu irány az irodalomnak jóformán egész területét a maga szempontjai szerint értékelte át. Tömegesen termelte ki a legkitűnőbb szakmunkák mellett a nagy, az összefoglaló szintetikus műveket is. Így az új irány munkája lényegesen meg volt könnyítve, mert részletkutatásokba nem igen kellett bocsátkoznia, csupán a vezető szempontokat, a felfogási módokat kellett átértékelnie. Bármilyen haladó szellemmel nézzük is egy nemzet irodalmának jelenét vagy múltját, és akár egy nagy író, akár irodami folyamatok, akár egy nemzet egész irodalmának képét akarjuk megrajzolni, nem szabad felednünk, hogy az előttünk járt nemzedékek munkája a maga egészében sohasem évül el. A becsülettel és tudományos pontossággal összegyűjtött nyersanyag mindig jó, mindig hasznos és mindenkor alapul szolgálhat a későbbi kutatásoknak. Elévülhetnek a szempontok és elévülhetnek a módszerek is, de a lelkiismeretesen végrehajtott részletmunka mindig használható marad. Néha a kor szelleme, a politika és a világnézet is károsan befolyásolják az irodalomtörténet-írás szempontjainak kialakulását. Különösen áll ez az olyan korszakokra, amelyek nagy társadalmi kataklizmák, háborúk, forradalmak rázkódtatásain estek át, ahol a szembenálló felfogások mögött egymással szembenálló társadalmi osztályok akarata áll. A kor tehát rányomja bélyegét az irodalomtudományra is. Azokban az országokban, ahol a liberális eszmék szemszögéből nézi a nemzeti irodalmak múltját. Ahol diktaturák vannak uralmon, ott a diktaturák vezető szempontjai kényszerítik a más tudományok sorában az irodalomtörténetet is, hogy a nekik megfelelő szempontok szerint értékelje át az irodalmat. Oroszországban a szociálista marxista szempont, Németországban a fajelmélet, Olaszországban a római jellemvonások keresése a vezető szempont.

A jelenkor irodalomtörténeti módszereit vizsgálva, örömmel kell megállapítanunk, hogy az utolsó három évtized minden külső és belső nehézségei ellenére az irodalomtudomány kutatási köre tágult s szempontjai bővültek. A modern tudományok fejlődése révén olyan gondolatok érvényesülnek területén, amelyekről még néhány évtizeddel ez

előtt szó sem lehetett. A szociológia, a lélektan, a történeti és a művelődéstudomány, — hogy csak a legfontosabbak közül néhányat említsek, — a gazdag lehetőségek tág kapuit tárták fel a kutatók előtt. Az a fel fogás, hogy az irodalmat csak a maga irodalmiságában, esztétikumában vizsgáljuk, ma már megdőltnek tekinthető. Az irodalom megértéséhez egész sereg irodalomkivüli dolog is hozzátartozik. Így a közönség, a kiadók, a korszellem, a társadalmi osztályok, az egyéni és tömeglélektan, az ízlés, a világpolitika és a világirodalom jelenségeinek vizsgálata is. Minél több szempontból nézzük és vizsgáljuk valamely kor egy-egy kimagasló alakját vagy irodalmi jelenségeinek kiemelkedőbb csoportját, annál teljesebb, hűbb, igazabb és maradandóbb képet nyerhetünk a letűnt korszakok irodalmáról. Ma még az irodalomtudománynak ezek a segédtudományai kialakulóban vannak. De ez nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy segítségüket igénybe ne vegyük. Az irodalomtudomány, mint más tudományok is, az élethez hasonlóan állandó változásnak van alávetve. A társadalmi és szellemi élet örökös mozgásban, fejlődésben van. Amit ma állandónak nézünk, néhány évtized alatt elveszítheti jelentőségét, hasznavehetetlenné válhat, vagy teljes átértékelésre szorulhat. Lehet, hogy ez lesz a sorsa az alább vázolando irodalomtudományi szemlélési módoknak is. A jövőnek ez a távoli képe nem menthet fel bennünket attól, hogy ne a jelenben éljünk, ne a jelen tudományosság szemüvegén át nézzük a mai idők és az elmúlt korszakok jelenségeit, folyamatait, összefüggéseit, mert minél inkább benne élünk a jelenkor tudományos törekvéseiben, annál inkább meg tudjuk érteni nemcsak a jelent, hanem a múltat és sok tekintetben a közeljövőt is. Csak ekkor lehet reményünk arra, hogy tudományunk nem fog elavulni, hanem hasznára lesz a későbbi nemzedékek kutatóinak is. Négy irányt tárgyalok, azt a négy legkiemelkedőbb irányt, amely ma Európában uralmon van. Egyik az összehasonlító irodalomtörténet, amelyet főképp Franciaországban és néhány kis államban művelnek, a másik a szellemtörténeti iskola, a harmadik a nadlerizmus és a negyedik a társadalomtudományi irány.

1. *Összehasonlító irodalomtudomány.* Ez a tudomány új nevével régi fogalmat takar. A nemzeti irodalmak vizsgálatában régóta divatos a külföldi hatások keresése. Az összehasonlítás azonban legtöbbször csak külsőleges, tartalmi és formai rokonságok keresésére terjedt ki. A nagyobb összefüggések, a szellemi élet több országban azonos jelenségeinek vizsgálása csak a legutóbbi évtizedekben kezdődött igazában el. Az új tudománynak Franciaországban ma már egyetemi katedrái vannak és több folyóirat áll rendelkezésére. Ennek az iránynak lényegébe és elgondolásaiba nagyszerűen világít be az a vita, amelyik az amerikai *Romanic Review*-ben 1926 és 1929 között folyt le. Spingarn, a Columbia-egyetem tanára, vetette fel azt a kérdést, hogy mi lehet a mai irodalomtudomány leghatásosabb módszere. Vajjon a tudósok hatalmas anyaggyűjtő munkája arányban áll-e az elért eredménnyel? Vajjon mit érünk azzal, — kérdi a népszerű és a gyakorlati szempontokat követő amerikai tudós, — ha a nemzeti irodalmak kiemelkedő alakjait vagy irodalmi jelenségeinek egyes csoportjait a legalaposabban ki is dolgozzuk és ab-

ból nem építhetjük fel az irodalomtudomány egyetemes szintézisének épületét? Csak a könyvek és a szavak tömege nő a szorgalmas gyűjtő munka révén, de az irodalmi élet óriási mennyiségű adatainak, jelenségeinek halmazában semmivel sem látunk tisztábban. Minden munkának — írja Spingarn, — arra kell törekednie, hogyha kicsiben is, de rámutasson azokra az erőkre és összefüggésekre, amelyek közte és a nagy európai eszméáramlatok között fennállottak. Tanulmányára Mornet, a Sorbonne kitűnő tanára, válaszolt és próbálta az irodalomtörténet célját meghatározni. Például hozza fel Folkierski lengyel tudós kitűnő könyvét (*Entre le romantisme et le classicisme*), amelyik már a Spingarn ajánlotta magasabb szempontok szerint íródott. Folkierski ugyanis az összehasonlító irodalomtudomány kitűnő példáját adja nagy művében. Azt vizsgálja, hogy a klasszicizmus és romanticizmus közötti átmeneti időben Angliában, Franciaországban, Olaszországban és Németországban hogyan fogták fel a szép fogalmát és azt hogyan próbálták alkalmazni műveikben az írók és tudósok egyaránt. Mornet szerint az irodalomtudománynak történetinek és nemzetinek kell lennie, tehát az összehasonlító irodalomtudomány végső célja, az egyetemes irodalomtörténet, elérhetetlen ábránd. Az iskola hibáit épen Folkierski művén mutatja be, amelyet egyébként kitűnő és lelkiismeretes munkának tart. A lengyel tudós könyvében két szempont vonul végig: az európaiság és a filozófiai szempont. Szerinte Folkierski azon megállapítása, hogy egymás hatása alatt vagy attól sokszor függetlenül a nagy nyugati álamokban ugyanazok az irodalmi jelenségek észlelhetők, nem bizonyít az összehasonlító irodalomtörténet módszerének helyesége mellett. Az egyetemes irodalom célkitűzése az irodalomtudomány mai tisztázatlan helyzetében, amikor még az egyes nemzeti irodalmak múltjának szintetikus összefüggéseit sem igen ismerjük, céltalan és eredménytelen. De ettől függetlenül magának a tudománynak, az új módszernek a lehetőségét is tagadja. Ma egy ilyen egyetemes irodalomtörténet csak „puszta fecsegés”, ha jóakarattal is készül, a nemzeti irodalmak alapos ismerete nélkül megállapításaiban bizonytalan talajra fog felépülni. Azt ajánlja, hogy az egyetemes európai irodalomtörténet helyett minden nemzet készítse el előbb a saját országának művelődéstörténetét irodalma alapján. A metafizikai igazságok keresése helyett az irodalomkutatók elégedjenek meg, — mondja — egy nép, egy ország irodalmának „földi igazságaival”.

A számos válaszból, amelyet az összehasonlító irodalomtörténet hívei írtak, legkiemelkedőbbek Baldensperger és Van Tieghem feleletei. Az utóbbi ma egyik leglelkesebb híve az új iránynak. Az elméleti tanulmányok hosszú sorával védi és az európai irodalmak jó részére kiterjedő számos szakmunkával próbálja igazolni az új módszert. A francia tudós érdemét és tárgyilagosságát dicséri, hogy minden irodalmi iránnyal kapcsolatban a kis népek irodalmairól, köztük a magyarról is, részletesen emlékezik meg. Fentjelzett munkájában nem vonja kétségbe a részletkutatások hasznosságát, de hangoztatja a szintézis szükségességét is. A nemzeti sajtóságok mellett — mondja, — minden korban voltak és vannak olyan közös jelenségek, olyan emberi kapcsola-

tok, amelyek sokszor egymás hatására, sokszor egymástól függetlenül nyilatkoztak meg. Ez az alapanyaga az egyetemes irodalomtörténetnek. Szerinte a XIX. század végén két irány uralkodott Franciaországban az irodalomtörténetírás terén: az egyik a *histoire littéraire*, a másik a *littérature comparée*. Az első iránynak St. Beuve és Lanson voltak a megteremtői. Az ő módszerük szerint a költő művében meg kell magyarázni mindent, ami a kauzalitással megmagyarázható, ki kell mutatni, hogy az író mivel tartozik korának, elődjeinek, saját élete eseményeinek. Amikor nem egy íróról van szó, akkor megelégszik az irodalmi műfajok fejlődésének és az ízlésváltozások vizsgálatával. Az iskola megteremtője és legkiemelkedőbb képviselője, Baldensperger, arra törekszik, hogy megkülönböztesse az irodalmi hasonlóságokat vagy különbözőségeket egyik nép irodalmának a másikkra való hatásában. „Amikor az irodalomtörténész szükségét érzi, hogy nem nagyszámú irodalomtörténeten át egy ízlés vagy egy eszmeáramlat útját vizsgálja, akkor ez a módszer az egyetemes irodalom nevét veszi fel.“

Van Tieghem szerint mindkét módszer megfér egymás mellett, sőt bizonyos mértékig egymást ki is egészíti. Az adatgyűjtő pozitívista munka a szintézishez állandóan új adatokat nyújt, befolyásolja, sőt részben meg is változtatja azt. Az összehasonlító irodalomtörténet viszont a filológiai kutatásnak új lehetőségeket ad, olyan vezérszempon-
tokat, amelyek képessé teszik a kutatót, hogy a kevésbé fontos anyagot az igazán fontostól és a jellemzőtől megkülönböztesse. Ma már Baldensperger iskolájában egész sereg francia, angol, skandináv és közép-európai kutató dolgozik a fent vázolt szempontok szerint. Folyóiratuk, a *Littérature Comparée*, állandóan hozza az iskola tanítványainak munkáit és könyveit. Ha csak a háború után elért eredményeket tekintjük, máris egész sereg külföldi hatás (Ossian, Herder, Schoppenhauer, Goethe stb.) tisztázódott, a kutatók egy része az egyes jelenségek vándorlását vizsgálja országokon, sőt sokszor kontinenseken át. A praeromantika, a romantika, a klasszicizmus, reálizmus és naturalizmus kérdései az új iskola híveinek lelkes munkájában lényegesen tisztábban állanak előttünk, mint azelőtt. Nálunk ez az irány a szellemtörténeti iránnyal karöltve a „Minerva“ folyóirat és körülötte csoportosult tudósok lelkes gárdájára támaszkodik. Zolnay Béla tanulmánya³ ügyesen mutat rá, hogy ez az iskola milyen régi hagyományokra tekinthet vissza nemcsak Franciaországban, mint ahogy azt a közfelfogás hiszi, hanem Németországban és másutt is. Szerinte ennek a módszernek alkalmazása a magyar irodalom múltjára sok haszonnal járhat. Szükséges azonban — mondja Zolnay, — az egyetemes irodalomtörténet pontos határvonalainak megállapítása. Nem tudja, vajjon az új irány elérte-e kitűzött célját, az egyetemes irodalomtörténet megalkotását, de mint módszer önmagában véve is értékes. Helyesen állapítja meg, hogyha a múltból közeledünk a jelen felé, az európaiság szempontja egyre döntőbb, a népek szellemi elzárkózottsága ma kisebb, mint a középkorban volt, a szellemi érintkezések állandóan nőnek országok és nemzetek kö-

³ *Az összehasonlító irodalomtörténet. Minerva, 1933. évf.*

zött. Ne tévesszen meg azonban bennünket az egyetemes irodalomtörténetnek az a régi felfogása, amely a világirodalmat egy műben egymás mellett adta mint az egyes népek irodalmát, az egymásra való hatásukat azonban csak mellékszempontnak tekintette. Ilyen volt a Heinrich Gusztávtól szerkesztett négy kötetes egyetemes irodalomtörténet, de az akkori idők német és angol enciklopédikus világirodalomtörténeteit sem vezették egyetemes szempontok. Különösen a kis népek irodalmának jelentősége nem fejtődött ki eléggé ezekben a munkákban. Eszmetörténetet, az irodalmi eszmék, a jelenségek fejlődésének útját kell megrajzolni. Ma ez nehéz, magyar viszonylatban pedig csaknem lehetetlen feladat, mert még megfelelő műfaj történetekkel sem rendelkezünk.

Magától értetődik, hogy az új iskolának megvannak a maga nagy és tisztázatlan alapkérdései. Tisztázandók még a módszertani szempontok minden nemzet összehasonlító irodalomtörténezeinek bevonásával. Csakis így képzelhető el, hogy az egyes nemzetek irodalomtörténetének megírása után készül el majd az a nagy enciklopédikus mű, amelyről az új iskola hívei ma époly hasztalanul álmodoznak, mint annak idején a nagy francia enciklopédia szerkesztői. Ez az iskola fő elgondolásaiban a francia liberálizmusból nőtt ki. De Franciaországban épúgy megvannak ennek az iránynak ádáz ellenségei, mint másutt. Bourget szerint európai szellemiség (européanisme intellectuel) nincs. Tagadja, hogy az emberi lélek közös vonásain fölépülő egyetemes irodalomtörténetet lehetne írni. Továbbra is az irodalomtörténeti analízis mellett tart ki és a nemzeti irodalom fontosságát magasan az európai irodalom fontossága fölé emeli. Az iskola jóakaró kritikusaik közül sokan rámutattak arra a veszélyre is, hogy az irodalmi élet vizsgálása az irodalomtörténetet lassanként gondolkodás- vagy eszmetörténetté, társadalmi és művelődés rajzzá teszi, ahol az egyes művek esztétikai értékelése, bár öntudatlanul, az irodalomtudománytól idegen szempontú tudományok kiszolgálójává válik és lassanként az esztétikum területéről a súlypont teljesen máshová tevődik át. Ez a veszély azonban fennáll más irodalomtörténeti szemlélési módoknál is.

2. *Szellemtörténeti irány.* Franciaországban főként az összehasonlító irodalomtörténet alapelveinek van nagy sikere, a németiség azonban inkább a szellemtörténeti iskola elgondolásainak hódol. A Geistesgeschichte és Seelengesichte hagyományai nagyon messzire nyúlnak vissza. Igazi sikerei azonban csak az utóbbi két évtizedre esnek. 1911-ben jelent meg a német szellemtörténeti iskola két iránymutató alkotása, Unger⁴ és Gurdolf⁵ számottevő munkája. Mindkettő nem annyira tárgyánál, mint inkább gyakorlatilag alkalmazott módszerénél fogva fontos. A szellemtörténeti iskola, mint a neve is jelzi, az eszmék történetét kutatja. Súlypontja nem az irodalom társadalmi vonatkozásainak kutatására, hanem a szellem és a művészet önmagában vett valóságának vizsgálá-

⁴ *Hamann und die Aufklärung*, 2. Bde. 1911. Studien zur Vorgeschichte des romantischen Geistes im 18. Jahrhundert. 2. Auflage mit einem Nachwort, 1925. — ⁵ *Shakespeare und der deutsche Geist*, 1911.

latára esik. Őseiül Dieltheyt és Euckent szokták megjelölni, de az iskola kiindulópontját még tovább menve a német ideálista filozófiában és világ-szemléletben találjuk meg. A németség a múlt század folyamán két nagy szellemi táborra oszlott: az egyik az ideálizmus, a másik a materializmus zászlajára esküdött. Mindkettő hatalmas szellemi arzenállal, óriási gazdasági, társadalmi és művelődési befolyással rendelkezett. A szellemtörténeti iskola ősei, Dielthey és Eucken, veszik fel elsőnek a küzdelmet a pozitivisták és materialisták ellen, de a filozófiai és elméleti síkon folyó harc sokáig nem húzódott át az egyes szaktudományok területére. Nagy hatással volt továbbá ennek az irányynak kifejlődésére a század legnépszerűbb francia filozófusa, Bergson is, aki az *Évolution créatrice* c. művével különösképen befolyásolta a szellemtörténetnek az ideálizmus jegyében dolgozó híveit. Hamarosan egy sereg tanítvány akad, s ezek az új filozófiai szempontokat a német irodalom munkáira próbálják alkalmazni. Hol egyes kiemelkedő egyéniségeket vesznek vizsgálatuk alá, hol pedig az irodalmi és szellemi jelenségek egész sorát. De akár egyes írókkal, akár egyetemes irányokkal foglalkoznak, vezérszempontjuk mindig az ideálizmus. A gazdasági, a társadalmi erők munkáját lényegtelennek tartják, az irodalmat csupán a szellemi erőkből magyarázzák, a hangsúly náluk teljes mértékben az esztétikumon nyugszik. Mindamellett óriási értékelési munkát végeznek, különösen az előző kor adatgyűjtő irányával szemben. Ők is szintézisre törnek, mint a franciák, de szintézisük nemzeti és esztétikai keretek között marad. Különösen az átmeneti korszakokat részesítik figyelemben, amelyekről tiszta képet az előző iskola nem tudott magának alkotni. Unger a fent idézett munkájában szembeszáll a német irodalomtörténet közkeletű felfogásaival, s különösen azzal, hogy a felvilágosodás kora előkészítője volt a klasszikus korszaknak. Ezzel szemben a kor sajátos önállósága mellett tör lándzsát. Elismeri ugyan az idegen hatásokat, de a német sajátosságokat keresi és véli megtalálni. Hatása főként a módszerében van. A legkülönbözőbb irányokat átfogó és költői egyéniségeket magában foglaló kort szintézisben egyesíti. Ezzel példát nyújt az adatgyűjtésben elvesző német tudósoknak arra, hogy a már meglévő részletmunkákból hogyan lehet egy nagyobb korszak szellemi képét megrajzolni. Műve nyomán az ő szellemében egész iskola keletkezett. Mellette ki kell emelnünk Gundolf nagy hatását is. Nála a filológiai alaposság kitünő módszerességgel, lélektani, filozófiai és esztétikai tudással egyesül. Az essay eszközeivel egy nagy egyéniségen át egész korok szellemi világát próbálja visszaadni. Nagy szerepe van nála az intuíciónak is, mert a költői egyéniség esztétikuma az ő elgondolásában végső fokon csak ezzel közelíthető meg. Idézett műve egy felfelé törő hatalmas irodalomtörténeti munkásság első nagy lépése, amelynek betetőzése a Goethéről írt monumentális munkája.⁶ Amíg Unger inkább Euckentől és Dieltheytől tanult, addig Gundolf a franciákhoz is iskolába járt. A Gundolf és az Unger műveinek egyforma a jelentősége. A hosszas és eldönthetetlen elméleti viták után gyakorlati példát adtak arra,

⁶ Goethe, 196. 12. Aufl. 1925.

hogy egy erősen filozófiai kiindulású módszert hogyan lehet akár egyes kiemelkedő egyéniségek, akár nagyobb irodalmi folyamatok vizsgálatánál alkalmazni. A szellemtörténeti iskola nagyszámú hívei közül sokan próbáltak egyeztetni is. Vannak, kik a társadalmi szempontokat nem hanyagolják el annyira, mint mestereik, és jelentőségüket lényegesen többre értékelik. Ilyen például Schneider, aki egy nem irodalmi eszméáramlat irodalmi hatását próbálja bemutatni.⁷ A példákat azonban nem akarjuk szaporítani. Elég legyen a Marholz és Elkus nevével befejezni az iskola ismertetését. Az egyik az élet és irodalom szoros egységét hangoztatja, a másik (Elkus) a jelen irodalom tanulmányozását hirdeti. Szerinte elmúlt idők szellemi harcait igazában csak a jelen alapos ismeretével érthetjük meg.

3. *Nadlerizmus*. A harmadik irodalomtörténeti irány, amelyik szintén Németországban fejlődött ki, de Középeurópában is nagy népszerűsége tett szert, az irodalom vizsgálata törzstörténet (Stammgeschichte) alapján. Népszerűen ezt az irányt nádlerizmusnak is hívják. Megindítója August Sauer prágai tanár volt, aki 1908-ban adta ki az ottani német egyetemen tartott rektori beszédét *Literaturgeschichte und Volkskunde* címen. Ez az alig néhány oldalas füzet indította útnak azt az irodalomtörténeti irányt, amely Nadler művein és módszertani elgondolásain át már hozzánk is eljutott. Érdekes, hogy a törzstörténet vizsgálata az irodalom keretén belül ép olyan helyen merült fel, ahol a németiség más fajjal érintkezésben volt és népi sajátosságaik állandó változásoknak voltak alávetve. Sauer célja a népiség (Volkstum) és az irodalom összefüggésének vizsgálata. Szerinte egységes német népről és német szellemről nem lehet beszélni. Fel kell azt bontani alkotórészeire, vizsgálni kell külön-külön az egyes törzsek faji sajátosságait és meg kell keresni ezeknek a sajátosságoknak irodalmi visszatükröződését is. Négy új kutatási módot ajánl. a) Családtörténetek írását, de nemcsak a nagy nemes, hanem a polgári családokéit is, mert ezek is értékes anyagot szolgáltatnak az író származására, egyéniségének és sajátos faji alkatának kialakulására nézve. b) Különös gondot kell fordítani a egyes tartományok és azokon belül a kisebb népi közösségek szellemi életének irodalomtörténeti vizsgálatára. Meg kell írni külön-külön a bajor, a szász, a sváb, a thüringiai, stb. törzsek irodalomtörténetét, mert csak így lesz majd megírható az egyetemes németiség irodalomtörténete. De ehhez előbb alaposan ismerni kell a törzsi sajátosságokat. c) Fel kell használni mindent, ami a népi és törzsi jellegre vonatkozik. A tájak jellegének magyarázatát is bele kell vinni az irodalmi művek fejtegetésébe. d) Egyelőre vázlatosan a népiség és törzs szempontjából átértékelésre törekvő német irodalomtörténetet kell írni. Minden íróban, írócsoportban, irányban és irodalmi munkában rá kell mutatni arra, hogy hol erősebb és hol gyengébb a törzsi jelleg, s az okokat meg kell magyarázni. Sauer maga számból módszerének nehézségeivel. Hogy ellenfelei támadásait kikerülje, ömaga hozza fel a lehet-

⁷ *Die Freimaurerei und ihr Einfluss auf das deutsche Geistesleben am Ende des 18. Jahrhunderts*, 1909.

séges ellenérveket. Egyik ilyen ellenvetése, hogy a törzsi jelleg leginkább kisebb jelentőségű írónál található fel. A második az, hogy az irodalom és a népiség szoros egybefonódása a multban ma már nehezen állapítható meg. A harmadik ellenvetés szerint nincs biztos mérték, amellyel lemérhető volna a törzsi sajátosság. Sauer ezekre a vádakra megmutatja a lehetőségek határait. Elmélete csak részben új. Bajor, szász, osztrák irodalomtörténetet már azelőtt is írtak, bár nem ezekkel a szempontokkal. Elméletében az esztétikumról a hangsúly a törzsiség keresésére helyeződik át. Hívei hamar félremagyarázták elméletét s ma a Sauer és a Nadler gondolatait magáévá tevő hitlerizmus idejében ott tartunk, hogy csak az a munka értékes és jelent valamit irodalmi szempontból, amelyik a sajátosan népi, illetőleg törzsi jelleget fejezi ki. Sauer szempontjait Nadler József fejlesztette tovább több kötetes hatalmas munkájában,⁸ de a háború közbejötté miatt igazi hatása csak az utóbbi évtizedre esik. A háború utáni évekre esik a svájci németiség irodalmáról és a berlini romantikáról írt könyveinek⁹ megjelenése. Ezek kis törzsegységeket, népi közösségeket vesznek vizsgálati alapul és azok sajátos lelkületének irodalmi visszatükröződéseit keresik. Az összehasonlító irodalomtörténetnél a főcél több nép közös irodalmi sajátosságának megtalálása, a szellemtörténetnél már csak egy nép, a törzselmélet híveinél már csak a törzsek alapos ismerete a lényeges. Minden szintézis csak ezen az úton épülhet fel.

A nádleristák elméletüket a német nép széttagoltságára építik fel, ami nemcsak a multban, de a jelenben is többé-kevésbbé megvan. Szerintük a nagynémet nemzet keretén belül egész sereg törzs és kisebb népi közösség éli sajátos életét. Ennek a nyomai társadalmi formáikban, lelkületükben, életfelfogásukban, irodalmukban egyaránt fellelhetők. Az ethnográfus szemével Nadler elméletéről kedvezőbb képet lehetne alkotni, de irodalmi szempontból véve jogossága csak a multa ismerhető el. Ma a nyugati nagy népeknél a politikai egység megteremtése után mindenütt a szellemi egység felé való haladást láthatjuk. Különösen elítélendő Nadler híveinek az a törekvése, hogy a törzsek pusztuló pszichéjét akarja felújítani s ugyanarra a jelentőségre akarja emelni, mint ami annak idején volt. A társadalmi fejlődés valamikor kétségtelenül az elkülönülés irányának kedvezett, de a modern polgárság kialakulásától fogva az egységesülés folyamata megindult és ezt a folyamatot visszacsinálni nem lehet. Nadler, bár a tévedésektől óvakodik, maga is érzi, hogy hívei veszélyes és síkamlós talajra próbálják elméletét vinni.

Nadler felveti a katolikus irodalom problémáját is. A német törzsek legősibb sajátosságait katolikus vidéken, főképp Bajorországban véli feltalálni. E törzsekkel szembeállítja a protestáns jellegű törzseket s gyakran támadja a protestáns és liberális német irodalomtörténészeket. A német irodalom az ő szemében üres fogalom, értelmét neki csak

⁸ *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften*, 4. Bde. 1912. 2. Aufl. 1923. — ⁹ *Die Berliner Romantik*, 1932. *Der geistige Aufbau der deutschen Schweiz*, 1924.

a törzsi jellegek megtalálása adhat. Mint katolikus irodalomtörténész, a gótikai és barokk stílus iránt lelkesedik. Elméletének egyik alapvető hibája az is, hogy az analízist csak egy darabig viszi végbe, a törzs szerinte végső elemeire nem bontható. Ezeket már csak intuitíve érezhetjük meg. A törzsi lélek vizsgálatában elveti a fejlődés gondolatát, mert azt hirdeti, hogy minden törzs lelkiségében századokon és évezredekben át van valami állandó, sajátos, mindig megmaradó. A középkor szász költője szerinte ugyanazt a lelki képet mutatja, mint a mai szász költő. Döntő fontosságúnak tartja a törzsek letelepedését s az egyes vidékek, tájak befolyását a lelki alakulat kialakulására. A geopolitikai szempont alapján megkülönböztet pusztai, tengeri, középhegységi, továbbá vegyes vidéken és magas hegységben élő törzseket. Ezekben belül aztán különbségeket tesz ősi és új törzsek között. Ősiek a Rajna és az Elba között letelepedettek, új törzsek a szláv vidékek, Középeurópában és a telepes vidékeken elhelyezkedettek. Ez utóbbiak kialakulása a történelmi időkben ment végbe. Elméletének fontos alapgondolata még az is, hogy a törzsek szellemi teremtő ereje lényegesen eltér egymástól. Mindegyik a szellemi életnek csak egy területén tud kitűnni. Típusokat állít fel s ezeket példákkal próbálja igazolni. Vannak tipikusan vallásos, irodalmi vagy képzőművészeti érdeklődésű törzsek.

Ez röviden a nadlerizmus. Igazi hatása csak most, a mai Németországban kezd kibontakozni, amelynek világnézeti felépítéséhez akarva, nem akarva ő is nagyban hozzájárult. Mindaddig, amíg leíró jellegű a nadlerizmus, elfogadható, mert tényeket állapít meg, de mihelyt e tények alapján értékelni próbál és az értékelést a jelen irodalmára öhajtja érvényesíteni, elveszti jelentőségét s haladásellenessé válik. Nadler jelentősége abban áll, hogy felhívta a figyelmet a német irodalmi múltban nagy szerepet vívő törzsi és népi szempontokra. Igaz, hogy nem esztétikai szempont ez, de művelődéstörténelmi és irodalomtörténelmi jelentősége elvitathatatlan. Iskolája olyan területre nyúl ezzel a módszerrel, amelynek bányáiban eddig senki sem dolgozott, de ahonnan sok értékes lélektani, társadalomtudományi és esztétikai megfigyelést hozhatni még fel. Elmélete önmagában hordja kritikáját. Értékes gondolatai meg fognak maradni nemcsak hazájában, de más nemzetek irodalomtudományában is. Mindaz, ami a fejlődéssel ellenkezik benne, a divattal és a hatalommal áll vagy bukik.

4. *Társadalomtudományi irány.* A negyedik irány gyökerei a múlt század utolsó évtizedeibe nyúlnak vissza. Taine miliőelmélete, az angolok és az amerikaiak erősen gyakorlati irodalomtörténelmi vizsgálódásai már a szociológiai szempontok nagy befolyásáról tesznek tanúságot. De e században a társadalomtudomány néhány elve csupán segédeszköze, magyarázó módja az esztétikum tökéletesebb megértésének. A századfordulón egyrészt a modern német társadalom politikai és szellemi harcaiból, másrészt az ideális filozófiával szemben keletkezett ellenhatásból születik meg az az erős szociális áramlat, amely a 1910-es években már az egyetemek és az akadémia kapuit is sikerrel kezdi döngetni. A szociologizmus nem okvetlen jelentett forradalmiságot, politikai pártállást is. Első kiemelkedő egyénisége Lublinszki, akinek mű-

vei¹⁰ a századforduló éveiben látnak napvilágot. A háborút megelőző és követő években Ernst Pál, Scholtz Vilmos, Stoessel Ottó és Lukács György munkái válnak ki. E felsorolás távolról sem teljes. A szociológiai irány hívei két szempontból vizsgálták az irodalmat. Az egyik tábor az irodalmat csupán a társadalmi élet egyik jelenségének tekintette, s ilyen szempontból s nem az esztétikai értékelés céljából foglalkozott az irodalom multjával és jelenével. A másik tábor az irodalom helyesebb megértésére vette be a társadalomtudomány szempontjait kutatási módszereibe. Mindkét irány igazi virágzását a háború utáni Németországban érte el. Fő képviselője a materialista filozófiát valló Franz Mehring szocialista irodalomtörténész, a szocialista klasszikusok (Marx, Engels, Lassalle) kiadója, aki Lublinszki elméletét fejlesztette tovább. Bár művei a háború előtti években láttak napvilágot, széleskörű hatása az elmúlt évtizedre esik. Mehring példáját sokan követték. Lublinszki szerint minden kornak csak bizonyos irodalom felelhet meg, író és közönség között kölcsönhatás van. Egyetlen író sem mentesülhet a korszellem őt körülvevő hatása alól. Lublinszki elgondolásához csatolta Mehring az osztályirodalom fogalmát is. Szerinte a polgári társadalom kialakulásának és az osztálytársadalmak kifejlődésének ismerete nélkül nem érthetjük meg a művészetek és az irodalom fejlődését sem. Összegyűjtött művei, amelyekhez Thalheimer, a dialektikus materializmus ismert teoretikusa, írt előszót, számos példát nyújtanak elméleti elgondolásai igazolására. Hasonló módon, de kevésbé tudományosan, inkább az essay eszközeivel próbálta Upton Sinclair is ártértékelní a világirodalom főbb irányait. Ez az irány minden kiemelkedő egyéniséget és irodalmi áramlatot a nagy termelési rendek váltakozásával és a társadalmi osztályok harcaival hoz kapcsolatba: a klasszicizmust a rendi társadalommal, a romanticizmust a polgári társadalom kialakulásával, a naturálizmust pedig a modern munkásmozgalom megszületésével. Az elméleti tanulmányok mellett Mehring és iskolája egész sereg részlettanulmánnyal igyekezett megvilágítni a töke és a stílus, a nyelv és a társadalmi fejlődés, a színpad és az osztályharcok összefüggéseit. Erre az iskolára jellemzőek Thalheimer szavai: „A művészet kialakulása és változásai a polgári társadalomban vagy akármilyen más osztálytársadalomban meghatározott csoportokhoz vagy rétegekhez vannak kötve.“ A háború utáni években a szociológiai irány túlzó hívei, a szocialista irodalomtörténészek is, két táborra oszlottak. Bár mindkettő a történelmi materializmus alapján állott, mégis a mérsékeltebbek az elmúlt korszakok irodalmának magyarázásában nem vitték túlzásba társadalomtudományi elgondolásaikat és a régi korok irodalmát a társadalmi fejlődés természetes állomásainak tartották. A túlzóbbak a polgári társadalom gyűlöletét átvitték az irodalmi élet egész multjára. Szerintük új irodalom csakis szocialista államban képzelhető el. Ma már ez a túlzó irány, amely az elmúlt korszakok irodalmát csupán dokumentumnak tekintette, hanyatlóban van. A mérsékeltebbek legértékesebb és legkiemelkedőbb egyénisége Sakulin orosz irodalomtörténész. Híres

¹⁰ Főműve: *Literatur und Gesellschaft*, 4. Bde. 1899.

orosz irodalomtörténete époly elismeréssel beszél a mult század nagy orosz íróiról, mint akármelyik régebbi irodalomtörténész, azzal a különbséggel, hogy nála az írók írásművészete és lelki vívódásai a társadalmi harcok szimbolumaiként vannak föltüntetve. A multat magyarázó és szocialista szempontból átértékelő irodalomtörténészek mintaképe volt Lunacsarszkij volt orosz közoktatásügyi népbiztos is, aki minisztersége alatt az összes klasszikusokat újból kiadatta, de magyarázatos jegyzeteiben beállította az akkori idők társadalmi fejlődésébe.

Összehasonlító irodalomtörténet, szellemtörténet, nádlerizmus és szociológizmus a mai modern irodalomtörténet legkiemelkedőbb és legnépszerűbb szemlélési módjai. A kor társadalmi szükségletei és szellemi kívánalmi hozták létre valamennyit. Az újkor talán meg fogja tartani, talán el fogja vetni őket. Történeti szerepük, hatásuk azonban máris elvitathatatlan. Mint mindenkor, úgy ma is megindult az egységesítés iránya. A szintézisnek itt is, ott is számos értékes jelét találhatjuk.

Most pedig vessünk még néhány pillantást a magyar tudományos viszonyokra. Az összehasonlító irodalomtörténeti iskola legtöbb hívét azok közül toborozta, akik a magyar irodalomnak valamely idegen irodalommal való kapcsolatait kutatták. Ez az irány más formában már a mult században megvolt. Akkor inkább a külső formai hatásokat kutatták, ma a nagy összefüggéseket keresik. Nagy segítséget jelent munkájukban a pozitivisták hatalmas munkássága, amelyik szinte fölöslegessé teszi az új adatok keresését. Az összehasonlító irodalomtörténet jól megfér a szellemtörténettel is. Mindkét irány legkiválóbb írásait a Minerva közli. Az összehasonlító irodalomtörténet magyarországi fejlődésének eredményeképpen pár évvel ezelőtt a világ összes jelentősebb összehasonlító irodalomtörténészei kongresszusukat Budapesten tartották. Ekkor fejtette ki Eckhardt Sándor az összehasonlító irodalomtörténetírás feladatait Középeurópában. Azt tanácsolja, hogy egyelőre kisebb európai egységek közös irodalmát kell megírni. Kifejtendők azok a közös irodalmi és szellemtörténeti sajátosságok, amelyek a dunai népek szellemi életében bizonyára együtt találhatóak. Nehány ilyen sajátásra ő maga is rámutat. Bennünk, erdélyiekben, önként felmerül az a gondolat, hogy amint a középeurópai és európai egyetemes irodalomtörténet elkészülhet, meg kellene írni az erdélyi népek közös irodalomtörténetét is. Egészen új és jóformán elődök nélkül dolgozik a nádlerista magyar iskola. Legjelentősebb képviselője Farkas Gyula, aki már három könyvében próbálta példáját adni annak, hogy a nádleri szempontok mennyiben értékesíthetők a magyar irodalom multjára alkalmazva. *A táj és nemzedék szemlélet a magyar irodalomban* című tanulmányában ezekkel a szavakkal mond kritikát az előző kor magyar irodalomtörténetírásáról: „A pozitivisták irodalomtörténetírásának is megvolt a maga nagy jelentősége. A liberális természettudományi gondolkodású kor szellemének megfelelően szigorú módszerességgel művelte az adatgyűjtést, a szintézis helyett monográfiákban, életrajzokban látta törekvéseinek betetőzését. Az egyéniséget nem a korba állította fel, hanem az egyéniségből igyekezett megmagyarázni a kort”. Ezzel szem-

ben a szellemtörténeti iskola „meglátja a nagy összefüggéseket, megrajzolja a fejlődési vonalakat, de le kell mondania az egyéniségek kimerítő értelmezéséről“. Ma Magyarországon ez a két iskola divatos. A pozitívizmus hívei, élükön Pintér Jenővel, nagy tudományos eredményekre, hatalmas adatgyűjtő munkára mutathatnak rá. Jóformán nincs a magyar irodalomnak olyan területe, ahová ez az irány ne igyekezett volna és ne igyekezne ma is pontos módszereinek lámpásával bevilágítani. Igazi koronája Pintér hatalmas, közel 7000 oldalas irodalomtörténete, amelyhez hasonlót még a németeknél sem igen találunk. A pozitivistákkal szemben a szellemtörténeti irány arra hivatkozik, hogy az irodalom igazi megértése nem lesz mélyebb, ha az adatok és a részletmunkák számát növeljük, hiszen új, eddigi felfogásunkat lényegesen befolyásoló adat már nem igen kerülhet elő. Szerintük elérkezett már az idő a nagy szintetikus munkák megírására. A nádlerizmus is egészségesebb formában ültetődött át a magyar talajra. Farkas Gyula maga erős kritikával őrzi ellen ennek az iránynak a magyar irodalomra való túlzott alkalmazását.

Mindamellettt szükségesnek tartja a táj-szemponnt mielőbbi kikutatását, mert csak így érthetjük meg, hogy milyen vidékek voltak a magyar irodalom különböző korszakaiban döntő befolyással az irodalom kifejlődésére. Igen fontosnak érzi a vallási szempontot is. Itt különösen a Durántúl katolikus hagyományait, a Tiszántúl túlnyomólag protestáns hagyományaival állítja szembe. A társadalomtudományi szempontok is kezdenek erőre kapni. Az írók egyoldalú esztétikai értékelését az irodalmi ízlés, az olvasó közönség lelkületének vizsgálata kezdi kiegészíteni. A kor társadalmi erőinek kutatásában sok különbség van az egyes irányok között, de szükségességét és jelentőségét ma már mind-egyik hajlandó elismerni. A rendszeres és módszeres szociológizmus gyökerei nálunk az 1910-es évekre nyúlnak vissza. Ekkor jelennek meg Lukács György tanulmányai az irodalomtörténet elméletéről és a modern drámáról. Mindkettő a szociológiai szempontok tudományos alkalmazása elméletben és gyakorlatban az irodalmi kutatások területén. A háborút követő években a szociológizmus híveinek egy része a német és orosz példát követve a marxista irodalmi kritikát próbálta meghonosítani. A napi kritikáktól eltekintve ez az irány mindössze egy-két olyan tanulmányt mutathat fel, amelyben a magyar irodalom néhány kisebb fejezete értékelődött át a marxista szocializmus szempontjai szerint. Elmondható tehát, hogy a politikai változások és gazdasági nehézségek ellenére a magyar irodalomtudomány sokat haladt az utolsó évtized alatt. A kutatók száma megnövekedett, a tudományos módszer szempontjai bővültek, a szűk elzárkózást széles távlatok keresése váltja fel. Szinte jelszóvá vált az a gondolat, amelyet Pukánszki Béla írt le a Farkas Gyula könyvének ismertetésével kapcsolatban a Minervában: „Irodalmunkat igazán csak akkor érthetjük meg, ha európai távlatba állítjuk s ha kutatásainkban mindazt értékesítjük, amit az európai tudomány e távlat helyes megvilágítására felszínre hozott“. A különböző irányok sikeres egyeztetése már útban van. Egyre többen és többen csatlakoznak ahhoz a felfogáshoz, hogy az irodalomtörténésznek minden

műalkotás szemlélésénél több szempontot kell követnie. Ezért helyeselhetjük Szerb Antalnak azt a felfogását, hogy „az irodalmi alkotás egyik oldaláról tekintve szellemi munka, másik oldaláról társadalmi funkció, de a harmadik oldaláról leki aktus“. Szerb felfogása az új irodalomtörténész nemzedék első komolyabb hitvallása. Ma még csak részlettanulmányok mutatják, hogy ez az irány mire képes. A közel jövőben bizonyára rövidesen meg fog születni az a magyar irodalomtörténet, amelyik egyrészt tisztázni fogja a magyar irodalom szellem-történeti viszonyát az európai irodalmakhoz, másrészt meg fogja világitani annak alig-alig ismert társadalmi vonatkozásait, azt a szoros és letagadhatatlan kapcsolatot, amely fennállott a mindenkori magyar társadalom különböző rétegei és az azok szellemiségét tükröző írásművek között. És végül még jobban tisztázódní fog a korszakalkotó irodalmi művek esztétikai értéke is.

Dr. Janesó Elemér.